

یهودیان ایران

شنایی دو ملت ایران و یهود، در حدود دو هزار و هفتصد سال پیش آغاز شد. در کتاب مقدس، به ویژه اسفراستر، دانیال، عزرا، نحمیا، و تواریخ ایام، شواهد تاریخی و لغوی در تأیید این آشنایی یافت می‌شود. در کتاب مقدس، نام شاهان ایران چون کوروش، داریوش، خشایارشا و اردشیر و نیز القاب ایرانی آمده است و در تلمود، صدها واژه که ریشه ایرانی دارند، به چشم می‌خورد. سنت‌های شفاهی متداول در میان یهودیان ایران و وجود مقابر انبیا و بزرگان در خاک ایران مانند آرامگاه دانیال در شوش، استر و مردخای در همدان، حبقو در تویسرکان و زیارتگاه ساره بت آش در نزدیکی اصفهان، سه یار دانیال (حنانیا، میثائل و عزریا) در قزوین، نشانگر قدمت سکونت یهودیان در ایران است.

یهودیان ایران را می‌توان قدیمی‌ترین اقلیت مذهبی این سرزمین دانست. آنان طی بیست و هفت قرن، حامل و حافظ فرهنگ اصیل ایران بوده‌اند، چرا که این قوم براساس سیاست‌های دولت آشور مبنی بر جلای وطن و کوچ اقوام مختلف، در حدود دویست سال قبل از مرگ کوروش در سرزمین‌های پارسی زبان سکونت داشتند. کوروش که در سال ۵۳۸ ق.م. بابل را فتح کرد، به یهود که حدود نیم قرن در اسارت به سر می‌بردند، آزادی بخشید و به آنان اجازه داد که دوباره به اورشلیم بازگردند و معبد خود را که توسط بخت‌النصر ویران و غارت شده بود، از نو بنا کنند؛ اما همه یهودیان بازنگشتند و عده‌ای از آنان در بابل ماندند و گروهی نیز به جنوب و مرکز سرزمین ایران هخامنشی کوچ کردند. یهودیان نیز به پاس بزرگواری کوروش، به او لقب «مسیح خدا» دادند. بدین ترتیب، یهودیان با تاریخی چهار هزار ساله، بیش از نیمی از دوران حیات تاریخی خود را در سرزمین ایران به سر برده‌اند. ایران همواره عرصه رشد و شکوفایی و جایگاه تلاش و کوشش این قوم بوده است.

در زمان ساسانیان، شاپور دوم با کوچ دادن تعداد بسیاری از یهودیان از ارمنستان به ایران، جمعیت یهودی ایران را به شکل چشمگیری افزایش داد. منابع بسیاری، سپاهان (اصفهان کنونی) را پرجمعیت‌ترین شهر یهودی‌نشین آن عصر می‌دانند. برخی دیگر معتقدند اصفهان را که نام نخستین آن یهودیه بوده است، اسرای یهودی ساخته‌اند.

در دوره ساسانی، تقریباً در سراسر ایران، از نهاوند تا بلخ و از خوارزم تا سواحل خلیج فارس، یهودیان جوامع متشکل داشتند و به ظن قوی، از لحاظ زبان و فرهنگ، در میان ایرانیان حل شده یا در جریان حل شدن بودند. در آن زمان یهودیان ایران و بابل، دارای سه آکادمی مهم دینی به نام‌های «سورا»، «نهردها» و «پومبدیتا» بودند که آکادمی‌های نهردها و پومبدیتا در قرن دهم میلادی (دوره عباسیان) به بغداد منتقل شد. در این آکادمی‌ها، آموزش علوم دینی یهود، خصوصاً آموزش تورات از اهمیت خاصی

برخوردار بود، چنان که در مدرسه سورا بود که «راب اشی» به مطالعه، گردآوری، تألیف و تلفیق تمام تفسیرها، مباحث و رسالاتی که به نام تلمود به کتاب می‌شنا افزوده شده بود، مشغول شد و «تلمود بابلی» را تألیف کرد.

تمامی این شواهد تاریخی، نشان‌گر آن است که یهودیان ایران از اعصار قدیم، جزء لاینفک جامعه ایرانی بوده‌اند. در حال حاضر، جمعیت یهودیان در ایران، حدود ۲۵ تا ۳۰ هزار نفر برآورد می‌شود که حدود ۱۵ هزار نفر از آنان در تهران و بقیه به ترتیب جمعیت در شیراز، اصفهان، کرمانشاه، یزد، کرمان، رفسنجان، بروجرد و ارومیه ساکن هستند. علاوه بر این، در سایر شهرهای ایران نیز تعدادی خانوار یهودی سکونت دارند.

یهودیان در تهران، دارای مدارس اختصاصی هستند که عبارتند از دو مدرسه دخترانه راهنمایی و ابتدایی. در شیراز نیز یک مدرسه اختصاصی با حضور مختلط پسران کلیمی و غیرکلیمی دایر است.

کلاس‌های فوق‌العاده آموزشی رسمی با کتاب‌های تعلیمات دینی یهود در شیراز، اصفهان، کرمانشاه، یزد، کرمان، بروجرد و رفسنجان برگزار می‌شود. در مجموع، تعداد دانش‌آموزان یهودی ایران حدود ۲۵۰۰ نفر برآورد شده است. شایان ذکر است که وجود مدارس اختصاصی کلیمیان، به خاطر آن نیست که دانش‌آموزان کلیمی فقط حق دارند در این مدارس تحصیل کنند، بلکه آنان آزاد هستند که در سایر مدارس نیز تحصیل کنند. دانشجویان کلیمی نیز که تعداد آن‌ها بالغ بر ۱۰۰ نفر است، آزادانه در کلیه دانشگاه‌های دولتی و غیردولتی و در همه رشته‌ها از قبیل پزشکی، مهندسی، علوم انسانی و پایه و هنر، مشغول تحصیل هستند. یهودیان تهران دارای یک انجمن با انتشارات خاص یهودی، کتابخانه مرکزی و مرکز کامپیوتر هستند. سرای سالمندان یهود، بیمارستان دکتر سپهر، گورستان کلیمیان در منطقه خاوران و ۲ مهدکودک، از دیگر مکان‌های خاص یهودیان است.

از دیگر مراکز فرهنگی یهودیان می‌توان از سازمان جوانان یهودی، سازمان دانشجویان و سازمان بانوان نام برد. این مراکز عمدتاً قبل از انقلاب اسلامی تأسیس شده‌اند و در سال‌های اخیر، سازمان‌دهی مجدد یافته‌اند. تعداد اعضای این سازمان‌ها از ۱۰۰ تا ۵۰۰ نفر متغیر است و فعالیت‌های آن‌ها شامل اجرای برنامه‌های علمی، دینی و فرهنگی است که هدف ارتقای سطح فکری و انسجام جامعه یهودی را دنبال می‌کنند. در تهران ۵ مرکز فعال است و در شهرهای اصفهان و شیراز نیز شعبه‌هایی از آن‌ها فعالیت می‌کنند.

یهودیان ایران دارای یک مجله به نام «افق بینا» هستند. این نشریه به عنوان ارگان انجمن کلیمیان تهران، حدود ۴ سال است که به اطلاع‌رسانی فرهنگی می‌پردازد و منعکس‌کننده فرهنگ یهودی ایران و جهان و نیز مواضع سیاسی - اجتماعی جامعه یهودیان ایران است.

مرکز کامپیوتر انجمن کلیمیان نیز علاوه بر برگزاری کلاس‌های آموزش علوم کامپیوتری، به طراحی نرم‌افزارهای ویژه یهودیان می‌پردازد. از جمله تولیدات این مرکز، می‌توان به طراحی فونت عبری، نرم‌افزار فارسی مزامیر داود، تقویم و ساعات شرعی نمازهای یهودیان اشاره کرد.

در زمینه ورزش، یهودیان تهران در باشگاه ورزشی گیبور، در رشته‌های فوتبال، والیبال، بسکتبال و تنیس روی میز به فعالیت‌های ورزشی می‌پردازند. این باشگاه همچنین متولی کلاس‌های ورزشی، برگزاری مسابقات داخلی و نیز مسابقه بین گروه‌های غیرمسلمان ایرانی است و از همکاری مربیان یهودی و غیریهودی بهره می‌برد. سازمان بانوان یهود نیز در زمینه ورزش بانوان با این باشگاه همکاری دارد. در شهرستان‌های یهودی نشین برحسب تعداد جوانان، تیم‌های ورزشی شکل گرفته‌اند و گاه با جوانان یهودی تهرانی همکاری می‌کنند.

یهودیان ایرانی همواره دوشا دو ش دیگر هموطنان خود، چه در امر سازندگی و چه هنگام جنگ و یا بلایای طبیعی، به کشور خود خدمت کرده‌اند. در دوران جنگ تحمیلی، یهودیان با اعزام جوانان، پزشکان و پرستاران به جبهه‌ها، در دفاع مقدس مشارکت کردند و شهادتی را نیز تقدیم کشور کردند. کمک‌های نقدی و غیرنقدی این جامعه به جبهه‌ها و به هنگام بلایای طبیعی، از دیگر خدمات آنان به ملت و سرزمین خود بوده است.

فعالیت‌های سیاسی این جامعه نیز حول سه محور مرجع دینی یهودیان، نماینده آنان در مجلس شورای اسلامی و هیئت مدیره انجمن کلیمیان تهران متمرکز است. هر گونه اعلام موضع یا پیگیری مسائل حقوقی، سیاسی و اجتماعی جامعه یهودی، از طریق نهادهای مذکور صورت می‌گیرد. شایان ذکر است که طبق قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، یکی از نمایندگان مجلس شورای اسلامی باید از جامعه یهودیان باشد.

فعالیت‌های مذهبی

کنیسا که در عبری، «بت هکنست» نام دارد، در لغت، به معنای «خانه اجتماع» است و محل عبادت و تجمع مذهبی یهودیان محسوب می‌شود. در زمان برپایی معبد بیت‌المقدس، مرکز عبادت و اجرای مراسم مذهبی، معبد بود و البته دعا یا نمازهای شخصی غیر از این محل، در هر مکانی قابل اجرا بود. پس از ویرانی بیت‌المقدس در حدود دو هزار سال پیش، کنیساها به عنوان عبادتگاه و محل اجرای آیین و نمازهای دینی و نیز مکان تجمع جهت شنیدن موعظه‌ها و تعالیم دینی و حل و فصل مشکلات اجتماعی به کار می‌رفتند.

اجزای اصلی هر کنیسا، عبارتند: از صحن زنان و مردان، محل قرار گرفتن طومارهای تورات، و محل قرائت و نمازها توسط پیش‌نماز.

در ایران، قدمت کنیساها در محله‌های یهودی‌نشین مربوط به آغاز اسکان ایشان در آن مکان است. در تهران ۱۶ کنیسا وجود دارد. قدیمی‌ترین کنیساها، با توجه به سکونت اولیه این جامعه در مناطق جنوبی، در محله عودلاجان (خیابان مصطفی خمینی) قرار دارند و کنیسای «حاداش» دارای قدیمی‌ترین و جالب‌ترین معماری داخلی کنیساها شهر است. پس از نقل مکان این جامعه به مناطق مرکزی و پراکندگی آنان در سایر نواحی، کنیساها جدیدتری ساخته شد که نمونه آن، کنیسای یوسف‌آباد واقع در خیابان سیدجمال‌الدین اسدآبادی است و بزرگ‌ترین و زیباترین کنیساها تهران است.

در هر کنیسا، معمولاً یک روحانی علاوه بر پیش‌نماز، به اداره مراسم می‌پردازند؛ هر چند که وجود آنان ضروری نیست و طبق احکام یهود، هر گاه ده نفر مرد یهودی گردهم آیند، می‌توانند مراسم را به شکل جماعت و به طور کامل انجام دهند. در ایران، یک مرجع دینی روحانی به نام «خاخام یوسف همدانی کهن» تمام یهودیان ایران را رهبری می‌کند. در هر کنیسا، یک یا چند پیش‌نماز دائم یا موقت حضور دارند. ضمن آن که معمولاً افرادی آگاه به اصول دینی، به راهنمایی مردم در کنیسا می‌پردازند. معمولاً در سخنرانی‌های مذهبی روزهای شنبه در کنیساها، تعالیم عام مذهبی به مردم آموخته می‌شود. تربیت روحانیان دینی عمدتاً از طریق مطالعات شخصی یا آموزش‌های فرد به فرد صورت می‌پذیرد. در مقاطعی خاص، جلسات ویژه‌ای به عنوان سمینار دبیران دینی یا جلسات قرائت و تفسیر تورات، تلمود و احکام شرعی تشکیل می‌شود. هدایت کلی این تعالیم و پاسخ‌گویی شرعی، برعهده مرجع دینی یهودیان است و در کنار آن، واحد کمیته فرهنگی انجمن کلیمیان همکاری دارد. یهودیان از نظر اجرای آداب و رسوم دینی، به دو دسته تقسیم می‌شوند: «سفارادی» و «اشکنازی». یهودیان سفارادی بیشتر در حوزه تمدن اسلامی و یهودیان اشکنازی بیشتر در غرب و در حوزه تمدن مسیحی زندگی می‌کنند. اصول دینی یهود به طور کامل مورد قبول علما و پیروان هر دو گروه است و فرد یهودی متعلق به یکی از دو جامعه، می‌تواند آزادانه به جامعه دیگر رفته و طبق مراسم آن گروه عمل کند.

کلیمیان ایران به طور کلی متعلق به گروه سفارادای و پیرو علمای اسپانیا (و بغداد در سده اخیر) هستند، اما به علت تعالیم روحانیانی که در سده اخیر از اروپا (به خصوص پس از جنگ جهانی اول) به ایران آمدند، آداب و رسومی از یهودیان اشکنازی نیز در رفتار مذهبی آنان به چشم می‌خورد.

ایجاد و مراسم مذهبی

در تورات، سه عید «پسح»، «شاووعوت» و «سوکوت» به شرح زیر، به یهودیان اعلام شده است:

- عید پسح:

به مناسبت سالگرد خروج بنی اسرائیل از مصر برگزار می‌شود. مدت این عید، ۸ روز است. یهودیان در این ایام، نان فطیر (مصا) می‌خورند و مراسم ویژه‌ای در کنیساها برپا می‌کنند. در ۲ شب اول این عید، سفره مخصوص تدارک دیده می‌شود و وقایع خروج از مصر در کنار سفره قرائت می‌شود. این عید معمولاً در فروردین و گاه در اوایل اردیبهشت واقع می‌شود (۱۵ ماه عبری نیسان). ۲ روز اول و ۲ روز آخر این عید، تعطیل شرعی است.

- عید شاووعوت:

به مناسبت اعطای تورات (ده فرمان) به بنی اسرائیل در کوه سینا (طور) برگزار می‌شود. مدت آن ۲ روز است و شب اول آن را معمولاً مردم در کنیساها تا صبح بیدار می‌مانند و به قرائت تورات و متون مذهبی می‌پردازند. این عید در خرداد یا اواخر اردیبهشت واقع است (۶ ماه عبری سیوان) و هر ۲ روز آن، تعطیل شرعی است.

- عید سوکوت و شمینی عصرت:

این عید به یادبود اقامت بنی اسرائیل در بیابان سینا و نیز پایان یک سال قرائت تورات برگزار می‌شود. مدت آن ۹ روز است و در ۷ روز اول آن، یهودیان معمولاً سایبانی به نام «سوکا» در فضای باز می‌سازند و در آن ساکن می‌شوند. ۲ روز آخر، جشن تورات در کنیساها برگزار می‌شود. ۲ روز اول و آخر این عید نیز تعطیل شرعی است. زمان آن اواخر شهریور یا نیمه اول مهر (۱۵ ماه عبری تیشری) است.

علاوه بر این سه عید، یهودیان اعیاد و مراسم دیگری نیز دارند که بدین شرح است:

- روش هشانا (سال عبری):

این جشن در ۲ روز اول سال نو عبری با قرائت دعاهای ویژه در کنیساها برگزار می‌شود. در هر ۲ شب این عید، سفره ویژه‌ای تدارک دیده می‌شود و دعاهایی به خوراکی‌ها خوانده می‌شود. زمان آن قبل از عید سوکا و معمولاً در نیمه دوم شهریور یا اوایل مهر (اول ماه تیشری) است و هر دو روز آن تعطیل شرعی است.

- روز توبه (یوم کیپور):

طبق دستور خداوند در تورات، یهودیان در دهم ماه تیشری، یک شبانه روز کامل روزه می‌گیرند و در کنیساها، نمازهای خاص طلب توبه و بخشایش به جای می‌آورند. این روز (علاوه بر روزهای شنبه) مقدس‌ترین روز تقویم سالانه یهود است و همه یهودیان در این روز از نظر کاری تعطیل هستند. زمان آن اواخر شهریور و یا اوایل مهر است.

- جشن حنوکا:

این جشن به مدت ۸ روز به مناسبت فتح دوباره معبد بیت‌المقدس در دو هزار سال پیش برگزار می‌شود. یهودیان، در طول شب‌های این جشن، شمع روشن می‌کنند. زمان آن در آذر (۲۵ ماه عبری کیسلو) است.

- جشن پوریم:

به مناسبت ابطال حکم قتل عام یهودیان در ایران باستان (۲۳۰۰ سال پیش) برگزار می‌شود. زمان آن در اسفند ماه (۱۴ ماه عبری اذار) واقع است.

- جشن ایلانوت:

این جشن به نام سال نو درختان در همین ماه برگزار می‌شود و رسم است که بر میوه‌های مختلف، دعا می‌خوانند (۱۵ ماه عبری شواط).

- روزه‌ها:

علاوه بر روزه بزرگ (یوم کیپور) در چهار هنگام از سال، به مناسبت ویرانی معبد بیت‌المقدس و یک روز نیز قبل از جشن پوریم، روزه گرفته می‌شود.

اماکن زیارتی کلیمیان ایران

- آرامگاه استر و مردخای (همدان):

استر، ملکه یهودی دربار خشایارشا و مردخای، از پیامبران یهود در ۲۳۰۰ سال پیش بودند. مقبره آن‌ها در مرکز شهر همدان، از آثار تاریخی و توریستی به شمار می‌رود و مهم‌ترین زیارتگاه دینی یهودیان ایران است. جشن پوریم به یادبود وقایع وارده بر یهودیان در زمان این دو تن برگزار می‌شود.

- آرامگاه حبقو نبی (تویسرکان):

حبقو از انبیای بنی‌اسرائیل در ۲۲۰۰ سال پیش است که کتاب نبوت وی، جزء کتاب‌های عهد عتیق است. آرامگاه وی در تویسرکان از توابع همدان واقع است و مورد احترام یهودیان و مسلمانان است.

- آرامگاه دانیال نبی (شوش دانیال):

دانیال از انبیای بنی اسرائیل بود که حدود ۲۲۰۰ سال پیش در دربار ایران اقامت داشت و شرح نبوت و معجزات وی در بخشی مستقل در مجموعه کتاب‌های عهد عتیق مندرج است. آرامگاه وی که به روایتی، توسط امام علی شناسایی شد، در شوش از توابع دزفول واقع شده و بسیار مورد توجه مسلمانان است.

- زیارتگاه بی بی خاتون یا ساره بت آشر (اصفهان):

طبق روایتی یهودی، ساره از نوادگان حضرت یعقوب، در مکانی در حومه شهر اصفهان متجلی شده است و به همین مناسبت، زیارتگاهی به نام او در نزدیکی شهر اصفهان بنا شده و جمعی از یهودیان ایران این مکان را زیارت می‌کنند.

یهودیت

یهودیان، بنی اسرائیل یا کلیمیان در لفظ فارسی، پیروان دین یهود و شریعت (تورات) نسبت داده شده به حضرت موسی

(ع) هستند. گفته می‌شود که پس از درگذشت موسی، جانشین وی، یهوشوع، بنی اسرائیل را به سرزمین مقدس وارد کرد و تا

زمان ویرانی دومین معبد بیت المقدس در اورشلیم (حدود سال ۷۰ میلادی)، ۵۵ تن از انبیای بنی اسرائیل به هدایت و ارشاد

پیروان این دین پرداختند. جمعیت کنونی یهودیان جهان حدود ۱۳ میلیون نفر است که اکثریت آنها به ترتیب در آمریکا، اسرائیل،

روسیه و کشورهای اروپایی سکونت دارند و جوامع متعددی از یهودیان نیز در سایر کشورها، از جمله ایران حضور دارند.

چکیده‌هایی از مبانی اعتقادی دین یهود

سیزده اصول ایمان یهود

۱- خداوند متبارک، موجود (حاضر) و ناظر است.

۲- او واحد و یکتاست.

۳- او جسم ندارد و شباهتی هم به جسم ندارد.

۴- او مُقدم بر هر موجود قدیمی در جهان است.

۵- عبادت موجودی به غیر از او جایز نیست.

۶- او از نیت و افکار انسانها آگاه است.

۷- نبوت حضرت موسی سرور ما حقیقت دارد.

۸- حضرت موسی به لحاظ نبوت از دیگر انبیای بنی اسرائیل برتر است.

۹- تورات مقدس از آسمان (از جانب خداوند) وحی شده است.

۱۰- تورات در هیچ زمانی تغییر نیافته و نخواهد یافت.

۱۱- خداوند، شریران را مجازات خواهد کرد و پاداش و اجر نیکوکاران را خواهد پرداخت.

۱۲- ماشیح پادشاه (منجی جهان) خواهد آمد.

۱۳- مردگان در آینده زنده خواهند شد.

گزیده‌ای از ده فرمان اصلی تورات مقدس

۱- من خداوند خالق تو هستم که تو را از اسارت و بندگی مصر آزاد ساختم.

۲- تو را معبود دیگری جز من نباشد. هیچ تصویری از آنچه در آسمان و یا بر روی زمین و یا در آب است، نساز و آنها را پرستش
نما.

۳- نام خدای خالقت را بیهوده بر زبان نیاور (از آن سوءاستفاده نکن).

۴- روز شنبه را به یاد داشته باش تا آن را مقدس بداری.

۵- پدر و مادرت را احترام بگذار...

۶- قتل نکن.

۷- زنا نکن.

۸- دزدی نکن.

۹- در مورد همנוعت شهادت دروغ نده.

۱۰- چشم طمع به مال و ناموس دیگران نداشته باش ...

الف) تورات :

تورات به معنای شریعت یا قانون و مهمترین قسمت تنخ و متشکل از ۵ سفر (جلد) است:

۱- برشیت (Bereshit - پیدایش) ۲- شموت (Shemot - خروج) ۳- و یقرا (Va-ighra - لاویان) ۴- بمیدبار (Bamid-

bar - اعداد) ۵- دواریم (De-varim - تثنیه).

تورات با آفرینش جهان آغاز می‌شود و با مرگ حضرت موسی پایان می‌یابد. همه دستورها و فرمانهایی که یک یهودی موظف به اجرای آنهاست (۶۱۳ فرمان)، از آن نشأت گرفته‌اند. تورات را حضرت موسی به بنی‌اسرائیل طی ۴۰ سال اقامت در بیابان آموزش داد که دارای ۵۸۴۵ پاسوق (آیه) و ۵۴ پاراشا (بخش) است. نیز هر هفته در روز شنبه و به طور معمول، یک بخش از روی توراتی که بر پوست حیوان حلال گوشت و با دست نوشته شده قرائت می‌شود و بدین وسیله در طول یک سال، یک بار تورات به طور کامل خوانده می‌شود.

ب) نویسیم (انبیا)

دومین قسمت از تنخ و شامل ۸ جلد است. نویسیم به معنای انبیا و متشکل از نبوت پیامبرانی است که پس از درگذشت حضرت موسی تا اوایل آبادی معبد دوم بیت‌المقدس، در مدتی نزدیک به هزار سال، به هدایت و ارشاد مردم براساس دستورات تورات پرداخته‌اند. انبیای یهود ۵۵ تن بوده که ۴۸ نفر آنها مرد و ۷ نفر زن هستند. (انبیای یهود، طبق تفاسیر کتاب مقدس بسیار زیاد بوده‌اند. بیشتر آنها به سبب احراز صفات بارز اخلاقی و عقلانی برای رسیدن به کمال فردی، از جانب خداوند به نبوت رسیده‌اند. ولی این پنجاه و پنج تن که نامشان ثبت شده است.

انبیایی بوده‌اند که نبوت آنها نه تنها برای مردم دوره خود بوده بلکه برای سایر نسل‌ها نیز مفید و ضروری بوده است). کتب نویسیم عبارتند از:

۱- یهوشوع (Ye-ho-shoa - یوشع) : با نبوت یهوشوع و ورود بنی‌اسرائیل به سرزمین مقدس شروع می‌شود و تاریخچه ملت یهود را پس از آن بیان می‌کند.

۲- شوفطیم (Shoftim - داوران) : از رخدادهای زمان داورانی چون - دوورا (Devora) -، - گیدعون (Gid-oon) و شیمشون که پس از یهوشوع رهبری مردم را به عهده گرفتند، سخن می‌گوید. دوورا از پیامبران زن یهود است که با ایجاد اتحاد میان بنی‌اسرائیل بر ظالمان وقت قیام کرد و آنها را شکست داد.

۸- (کتب دوازده گانه) : دارای نبوت ۱۲ تن از پیامبران بنی‌اسرائیل است که به علت کم حجمی آنها در یک جلد گردآوری شده و شامل نبوت‌های هوشع (Ho-sha)، یوئل (You-el)، عاموس (A-mos)، عوودیا (O-va-dia)، یونا (You-Na) - یونس، میخا، ناحوم، حبقوق (Ha-ba-ghogh)، صفینیا (Se-Fa-nia)، حگی (Ha-ga-e)، زخریا (Za-kha-ria - زکریا) و ملاخی (Ma-La-khi) است.

حقوق نبی: در حدود ۲۵۰۰ سال قبل می‌زیسته و از پیامبران بنی‌اسرائیل است که آرامگاه او در ایران و شهر تویسرکان از توابع همدان جای دارد.

ملاخی: آخرین پیامبر بنی‌اسرائیل است که در حدود ۲۳۰۰ سال پیش در اوایل آبادی معبد دوم بیت المقدس می‌زیسته است. او در نبوت‌های خود به انجام دادن صحیح فرمان‌های الهی و به یاد داشتن و آموزش تورات تأکید دارد.

ج) کتوبیم (مکتوبات)

به سومین بخش تنخ گفته می‌شود که شامل ۱۱ کتاب است:

۱- تهیلیم یا کتاب مزامیر حضرت داوود: دارای فصل و بیشتر آنها از نبوت‌های حضرت داوود است. در نمازهای یهودیان فصولی از مزامیر داوود گنجانده شده که در میان کتاب‌های تنخ پس از تورات، بیشتر از کتب دیگر مورد مطالعه و علاقه مردم است. تهیلیم تفاوت بارزی با دیگر کتب پیامبران یهودیان دارد. در نوشتار انبیا، این خداوند است که به وساطت پیامبرانش با انسانها سخن می‌گوید؛ ولی در مزامیر، این انسانها هستند که به صورت فردی یا جمعی با خدا سخن می‌گویند، گاه با نماز و استغاثه و گاهی با شکرانه و ستایش.

۲-۳-۴ سه کتاب میشله (جامعه Mish-leh) قوهلت (امثال سلیمان Gho-Helet) و شیرهشیریم (سرود سرودها Shir-ha-shirim): از نبوت‌های حضرت سلیمان هستند که وی در دو کتاب اول، بیشتر به نکات اخلاقی و عبرت آموز می‌پردازد و در کتاب سوم (شیرهشیریم)، بحثی عرفانی بین بنی‌اسرائیل و خداوند بیان می‌شود.

۵- کتاب ایوب: برخی آن را نوشته حضرت موسی می‌دانند که از زندگی ایوب، آزمایشها و بحث‌های او و دوستانش درباره علت عذابهایی که انسان در طول حیاتش متحمل می‌شود، سخن می‌گوید.

۶- کتاب روت: گرایش یک زن بت‌پرست (روت) به راه خداوند و پایداری او را در این مسیر توضیح می‌دهد. این زن با ایمانی راسخ مشکلات را تحمل می‌کند و سرانجام از روت، خاندان داوود پدید می‌آید.

۷- اِخا (E-kha - مرآئی یرمیا): پیش‌بینی و مرآئی یرمیای نبی در مورد خرابی معبد اول بیت‌المقدس است که در شب و روز نهم ماه عبری آو خوانده می‌شود.

۸- کتاب استر (Ester) یا مگیلت استر (Megilat Ester): از زندگی یهودیان در ایران و زمان پادشاهی خشایارشا (حدود ۲۴۰۰ سال پیش) همراه با توطئه هامان - نخست‌وزیر وقت - علیه یهودیان سخن می‌گوید. این کتاب با عنوان مگیلای استر،

طی مراسمی در شب و روز چهاردهم آدار (جشن پوریم) خوانده می‌شود. آرامگاه استر و مردخای در ایران و در شهر همدان جای دارد.

۹- کتاب دانیئل (Da-Ni-El - دانیال نبی): از پیش‌بینی‌های دانیال، نبوت‌های او به هنگام اسارت یهودیان در بابل و شکست حکومت بابل به دست داریوش (پادشاه ایران) تشکیل شده است. آرامگاه دانیال نبی در شهر شوش استان خوزستان ایران قرار دارد.

۱۰- کتاب عزرا- نحمیا (Ezra-Nehem-Ya): به ذکر اعمال این دو پیامبر در ارشاد مردم و بازگشت یهودیان به یاری کورش به سرزمین مقدس و ساخت معبد دوم بیت‌المقدس به مدد کورش و داریوش دوم که هر دو از پادشاهان ایران بودند، می‌پردازد.

۱۱- کتاب دیوره هیامیم (Divreh - Ha- Yamim - تواریخ ایام): شجره‌نامه بنی‌اسرائیل را از حضرت آدم تا اوایل آبادی معبد دوم بیت‌المقدس دربردارد و برخی از وقایع زمان پادشاهان را نیز شرح داده است.

تلمود (تورات شفاهی)

از زمان نزول تورات به حضرت موسی همراه با فرامین مختلف بیان شده در متن تورات، نحوه اجرای آن دستورات و سنت‌ها، به صورت شفاهی به بنی‌اسرائیل توسط آن حضرت آموزش داده شد که تورات شفاهی یا هلاخا نام گرفت.

زیرا در بسیاری از موارد، خداوند در تورات - کتبی - دستوری می‌دهد، اما نحوه انجام دادن آن را به طور صریح بیان نمی‌کند. مثلاً در تورات گفته می‌شود: همانطور که به تو دستور دادم ذبح کن ... اما چگونه انجام ذبح، شرایط فرد ذبح، محل ذبح و ...

به وضوح بیان نمی‌شود. نحوه صحیح اجرای دستورات خداوند را حضرت موسی طی چهل سال به بنی‌اسرائیل آموزش داد که این آموزه‌ها به صورت شفاهی، سینه به سینه از استاد به شاگرد یا از پدر به فرزند منتقل می‌گردید تا اینکه پس از ویرانی معبد

دوم بیت‌المقدس و پراکندگی یهودیان و سختی در این نحوه آموزش در حدود ۱۸۰۰ سال پیش تورات شفاهی توسط دانشمندی بزرگ ربی یهودا هناسی با همکاری بسیاری از علمای زمانه در شش جلد شامل ۶۳ رساله به نام میشنا جمع‌آوری گردید.

میشنا طوری تنظیم نشده بود که بتواند به تمام پرسش‌های عامه مردم درباره قوانین دین یهود پاسخ قطعی بدهد، بلکه برای آن تدوین شد تا کمکی جهت دانشمندان یهود به هنگام تصمیم‌گیری و صدور فتوا درباره یک مسئله دینی باشد.

این مجموعه، قوانین و نتیجه بحث‌های دانشمندان را به صورت کوتاه، مختصر، مفید و بدون ذکر استدلال و اثبات آنها بیان می‌کند. بنابراین به زودی پس از تدوین میشنا، گردآوری تفسیرهایی که حاوی توضیح مطالب میشنا و اثبات قوانین آن با استفاده

از آیات توراى كتيبى بودند، در دانشگاههاى دينى آن زمان شروع شد و سرانجام، كتابى به نام گمارا- (Gemara - مكمل) در دسترس دانش‌پژوهان قرار گرفت. مؤلفان گمارا را امورا (E-mora - توضيح دهنده يا مفسر) مى‌گويند.

به مجموعه ميشنا و گمارا، تلمود گفته مى‌شود كه به معنای آموزش و تعليم است. دو نوع تلمود وجود دارد:

۱ - تلمود يروشلمى (Ye-Ro-Shalmi - اورشليمى) كه در مدتی کمتر از ۱۰۰ سال پس از تدوين ميشنا در بيت المقدس (اورشليم) تدوين شد.

۲- تلمود بابلى (Ba-Beli) كه نزديك دو قرن پس از تلمود يروشلمى و در حدود ۱۵۰۰ سال پيش (۴۲۶۰ عبرى) راو آشه (Rav-A-she) و راوينا در ۳۷ جلد در بابل و ايران گردآوری و تأليف كردند. تلمود بابلى مفصل تر و در بحثها، غنى تر از تلمود يروشلمى است، بنابراین بیشتر مورد مطالعه قرار مى‌گيرد.

با تأليف تلمود، مطالب توراى شفاهى كه از زمان حضرت موسى، پيامبران و رهبران مذهبى يهود، آن را از نسلى به نسل ديگر منتقل كرده بودند، تدوين گشت و احتمال نابودى و فراموش شدن آنها از ميان رفت.

شولحان عاروخ

پس از كتابت تلمود، تفسيرات و توضيحات مختلفى بر آن نوشته شده است. با توجه به مفصل بودن تلمود، دانشمندانى به جمع آورى قوانين و شرعيات به صورت خلاصه و بدون ذكر اثبات پرداخته اند كه در اين ميان كتاب شولحان عاروخ با توجه به اينكه همه قوانين در آن به شكلى ساده و قابل فهم براى عامه مردم در حدود ۴۰۰ سال پيش تنظيم گرديده است ويژگى خاصى دارد.

شولحان عاروخ را مى‌توان كتاب توضيح المسائل يا آيين نامه مذهبى دانست كه هر فرد با دانستن زبان عبرى مى‌تواند به آن مراجعه كند و به آسانى، موضوع مورد نظر و پاسخ پرسش خود را بيابد.

شولحان عاروخ از ۴ قسمت يا جلد تشكيل شده است:

۱. قوانين مربوط به امور روزمره، بهداشت، دعاهاى مختلف، نمازهاى روزانه، روز مقدس شنبه (شبات) و ديگر اعياد و روزههاى مذهبى. / ۲. قوانين مربوط به ذبح شرعى، حلال و حرام خوراكيها (كشروت)، صدقه دادن، طهارت، بيماران و پزشكان، عزادارى و.... / ۳. قوانين مربوط به ازدواج و طلاق و شرايط آنها. / ۴. قوانين مربوط به خريد و فروش، امانتها، امور مالى و دادگاهها.